

DALMACIJA NA EVROPSKIM IZLOŽBAMA SREDINOM DEVETNAESTOG STOLJEĆA

STIJEPO OBAD
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 949.718»19«:33
Izvorni znanstveni rad

Autor ovoga rada uspio je utvrditi da se Dalmacija prvi put pojavljuje na stranjoj izložbi 1839, i to u Beču. Otada pa do godine 1857. ona se, uglavnom, javlja na tadašnjim izložbama, ali sa skromnim brojem izlagača i izložaka, osobito u usporedbi s drugim zemljama carstva. Među izloženim proizvodima zapaženi su asfalt i kameni ugljen, zadarska svila, likeri, vosak i sapun, dubrovačko ulje, pelješko vino i drugi izlošci, što se očituje u dodijeljenim medaljama, pohvalama i priznanjima. Ove izložbe pokazale su, na svojevrsan način, da je Dalmacija, sredinom devetnaestog stoljeća, počela napredovati, ali i dalje ostaje među najnerazvijenijim zemljama habsburške monarhije.

Još u drugoj polovici osamnaestog stoljeća poduzimaju se mjere oko unapređenja poljodjelstva u Dalmaciji, što se lijepo očituje u nastojanjima fiziokrata, koji u zemlji vide izvor bogatstva naroda. Članovi agrarnih akademija pišu rasprave i drže predavanja u svrhu promicanja poljodjelstva. U tom smislu objavljuju se članci, knjižice i daju pouke župnicima i seljacima, primjerice, o potrebi uzgoja krumpira i duda, kako bi se ublažila glad i unaprijedilo svilarstvo. Francuske i austrijske vlasti dijele sjemenje i novčane nagrade za najbolje prinose, iako se namjenski novac znao koristiti i u druge svrhe.¹ Sve te inicijative, privatne i državne, dale su malo plodova naprosto zbog toga što je seljak neprosvijećen i ekonomski neslobodan, to jest vezan za zemlju kolonatskim i kmetskim odnosima, nezainteresiran za unapređenje proizvodnje i stvaranja viška rada na tuđoj zemlji. Najprije je trebalo izvršiti pripreme, to jest učiniti da seljak dođe u posjed zemlje koju obrađuje, i drugo, opismeniti ga kako bi s interesom primao pouke i radio za vlastito dobro.

Tek pedesetih godina, za neoapsolutizma, opaža se brže promicanje razvoja gospodarstva u cjelini. To je bio slabi odjek kapitalističkog razvoja na evropskom zapadu i u monarhiji, posebno nakon ukidanja kmetstva godine 1848. U Dalmaciji se to očituje u zahtjevima da se ukine carinski sustav koji je kočio razvoj trgovine a u vezi s njom i drugih gospodarskih grana, da se uvede slobodna trgovina s istokom i zapadom. To je bio jedan od temeljnih problema za dalmatinske privrednike s obzirom da su u prvoj polovici stoljeća pomorstvo i trgovina presahli kao izvori akumulacije novca. Svuda se je osjećao nedostatak novca, kupovna moć građana i seljaka bila je slaba. S obzirom na mali tržišni višak znatne količine manufakturne, industrijske, kolonijalne i druge robe, napose žitarica, morao se uvoziti te je tako Dalmacija bila stalno u negativnoj trgovačkoj bilanci i deficitu.

Da bi se došlo do viška proizvoda, novčana kapitala i da bi se izišlo na vanjsko tržište trebalo je, pored trgovine, unaprijediti ostale gospo-

¹ *Giornale de Lloyd austriaco*, n. 200, 1848, str. 759.

darske grane, primjerice, jedrenjačko brodarstvo koje ulazi u svoje »zlatno doba«, zatim poljodjelstvo, napose vinogradarstvo, zbog dobre prođe dalmatinskog vina na talijanskom tržištu. S tim u vezi osnivaju se pomorske škole u većim primorskim gradovima, pokušavaju se utemeljiti brodarska poduzeća u Splitu i Dubrovniku i osiguravajuće društvo za bokeljske brodare u Dobroti. Pokreću se poljodjelska društva, koja su trebala zamijeniti ranije agrarne komisije, prvi poljodjelski list na talijanskom i hrvatskom jeziku i daju se inicijative za pokretanje poljodjelskih škola.² Tih godina Dalmacija je dobila prve industrijske pogone, parne mlinove u Šibeniku i riječici Jadru kraj Splita i malu željezaru s dvadesetak ranika na istome mjestu.³ U ranim pedesetim godinama započinja s aktivnijim radom reorganizirane trgovačko-obrtničke komore u Zadru, Splitu i Dubrovniku koji se brinu za cjelokupni gospodarski razvoj Dalmacije.

Početak pedesetih godina uvodi se moderni katastar i mjesto državnog poreza desetine⁴ uvodi se zemljarina, koju plaća vlasnik zemljišta. U zemlji mnogi vide izvor života, te se sve čini kako bi se unaprijedilo poljodjelstvo, napose vinogradarstvo. Državne vlasti i poljodjelska društva zagovaraju uzgoj vinove loze, dudu,⁵ duhana, lana, konoplje, nabavljaju sadnice, te se može reći da u to doba nastaju moderni vinogradi s novim sortama loze, uzorni župni, školski i drugi vrtovi, rasadnici, drvoredi i gajevi šuma⁶ itd. Struktura naprednih poljodjelaca u početku je uska i uglavnom vezana za gradska i varoška naselja, ali se postupno proširuje na veća sela, sjedišta župa i škola, što će se odraziti na domaćem i stranom tržištu, osobito na gospodarskim izložbama.

Razvojem kapitalističke proizvodnje, slobodne trgovine i modernih prijevoznih sredstava nametala se potreba da se tržni viškovi širega proizvodnog područja približe i prezentiraju potrošačkom tržištu. Posredničku ulogu između proizvođača i potrošača imali su, najprije, sajmovi na kojima se roba ne samo izlagala nego i prodavala. Od osamnaestog stoljeća javljaju se trgovački putnici, reklamni oglasi po novinama i zidni plakati. S pojavom robnih kuća, u prvoj polovici devetnaestog stoljeća, priređuju se trgovački izlozi s odabranim uzorcima prodajne robe. Međutim, najbolji posrednik između proizvođača i potrošača bile su izložbe koje se javljaju usporedo s razvojem industrijske revolucije u Evropi i svijetu. One su se razvile iz sajмова i mogu se pratiti kao gradske, lokalne, regionalne,

² Benedikta Zelić - Bučan, »Prilivne prilike u splitskom okružju pedesetih godina XIX stoljeća«, *Arhivski vjesnik*, XIX—XX, 1976—1977, str. 71—108.

³ Još godine 1833. Jakov Telentino, Židov iz Dubrovnika, pokušao je nabaviti parni mlin kako bi unaprijedilo proizvodnju tjestenine, ali mu vlasti nisu izišle u susret. (Historijski arhiv Zadar, Spis Registrature Namjesništva za Dalmaciju, I/1, br. 2062/8712 1833, dalje HAZd, SRN).

⁴ Wien, Verwaltungsarchiv, Innenministerium, n. 2073/1852.

⁵ HAZd, Presidijalni spis Namjesništva za Dalmaciju, VII/I/1, br. 1215 od 7. XI 1856, dalje PSN; *Narodne novine*, br. 167 od 24. VII 1857; HAZd, SRN, 1520, XIa, br. 19297/3439 od 7. X 1857. Poblje o promicanju svilarstva u Dalmaciji vidi: Šime Peričić, »Svilarstvo u Dalmaciji u 19. stoljeću«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, sv. 14, 1982 (u tisku).

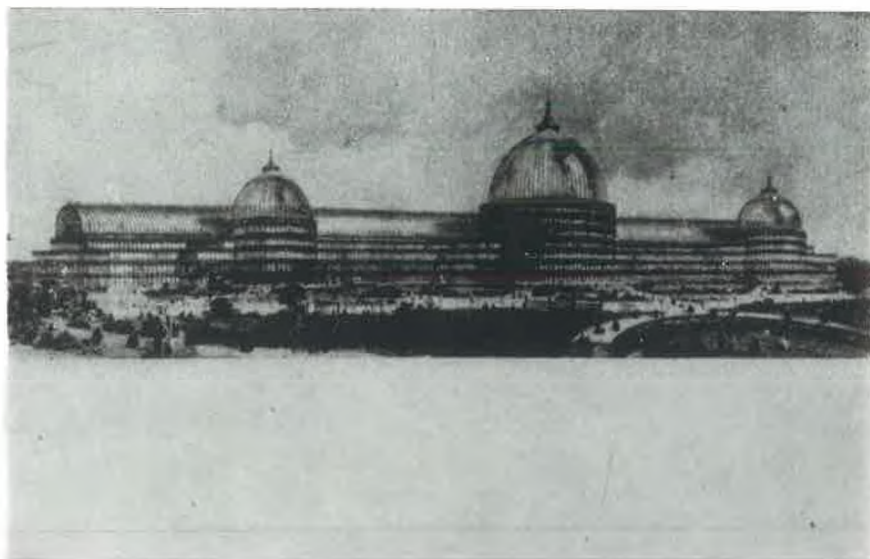
⁶ Wien, Verwaltungsarchiv, Innenministerium, Prasideale, sign. 3/Dalm. n. 5183 1850; HAZd, SRN, 1520, XIa, br. 2801/448 od 12. II 1857; HAZd, PSN, VII/I/1, br. 1215 od 7. XI 1856. O unapređenju poljodjelstva i gospodarstva u šibenskom području pedesetih godina vidi: Stijepo Obad, »Ekonomska, socijalna i politička razvoj Šibenika od 1814. do 1859. godine«, Spomen zbornik o 900. obljetnici *Šibenik*, Muzej grada Šibenika, Šibenik 1976, str. 364.

Mala srebrna medalja Bečke izložbe 1857. (avers)

Mala srebrna medalja Bečke izložbe 1857. (revers)

Zgrada Svjetske izložbe u Londonu 1851. god.

Zgrada Svjetske izložbe u Londonu 1851. god. (unutrašnjost)

Programm

des

fünfundzwanzigjährigen Jubiläums-Feier

der

k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Wien

im Mai 1857.

1. Die k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Wien wird im Monate Mai 1857 ihr fünfzigjähriges Jubiläum feiern.
2. Der Central-Ausschuß wird nachträglich die Ordnung bestimmen, in welcher sich die einzelnen Comités derselben betheiligen werden.
3. Die Jubiläums-Feier wird am 11. Mai nach vorausgegangenem kirchlichen Gottesdienste mit einer Rede eröffnet und endet am 16. Mai.
4. Den Comiteen der Jubiläums-Feier bildet eine große Anzahl von land- und forstwirtschaftlichen Gelehrten, Aerzten und Praktikern mit Beihilfe von Vereinen, welche im inderem, öffentlichen und privaten Gesellschaften bestehen, nach gewissen Anordnungen betheilt werden.
5. Das obliegende Jubiläum-Programm enthält die näheren Bestimmungen über die zur Ausstellung jugendlichen Gegenstände und über die zur Beihilfe bestimmten Preise.
6. Mit dieser Bestimmung wird auch eine Verlesung von angestrichen land- und forstwirtschaftlichen Gegenständen verbunden werden.
7. Die Gesellschaft legt bei dieser Gelegenheit sechs große öffentliche Bibliotheken als Preis für solche vorzüglich lehrreiche Bücher aus, welche sich durch die in der Beilage B aufgeführten Bedingungen beschaffen zu lassen. Die Vertheilung der Preise, welche bei Central-Ausschuß in Gemäßheit der aufgeführten Bedingungen zugetheilt werden soll, wird bei der Jubiläums-Feier Statt haben.
8. Hinsichtlich der über Antrag und auf Antrag des Comites für die Verlesung und Beihilfe von der Gesellschaft ausgegebenen großen goldenen Medaille wird Folgendes bestimmt:
 1. Die Comitee der forstwirtschaftlichen Gesellschaft die Wünsche ausländischer Staatsforsteire zu berücksichtigen.
 2. Die Comitee der land- und forstwirtschaftlichen Comiteen für die Gesellschafts-Mitglieder und die gelehrten Männer vorzuziehen.
 3. Es soll über verschiedene wichtige Gegenstände Vorträge gehalten werden.
 4. Es wird sehr sorgfältig darauf gesehen, daß die Gesellschafts-Mitglieder und ihre Wäiter an den Abenden einen Besichtigungsort zu Besprechungen finden.
 5. Es wird ein Fest-Mittagessen, d. h. eine geschäftliche Zusammenkunft, über die Beihilfe und Einweisung der Gesellschaft während ihres höchsten Befandes und Bezeichnung der Comiteenanteile ihrer Mitglieder, nach der erfolgten Festsetzung von unter Beihilfe der Comiteen vertheilten Ehren- und Verdienstmedaillen, bei der Mitglieder und der Beihilfe-Comitee in Wien stattfinden, in Aussicht genommen und als Festgabe an die Mitglieder und Wäiter verabreicht werden.
 6. Die Gesellschaft läßt zur lebhaften Erinnerung an ihre Jubiläums-Feier eine Medaille in Bronze prägen, welche an die ausgezeichneten Mitglieder der Central-Comitee, an die Vorleserinnen der Beihilfe-Comitee und an die gelehrten Männer vertheilt werden wird.

Wien, am 20. Juni 1856.

Der Central-Ausschuß
der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Wien.

Beilage A.

P r o g r a m m

der land- und forstwirtschaftlichen Ausstellung, welche bei der Feier des fünfzigjährigen Jubiläums der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Wien vom 11. bis 16. Mai 1857 im k. k. Augarten Statt finden wird.

- Diese Ausstellung wird in sich begreifen:
- I. Eine Ausstellung von Vieh, und zwar von Österreich, Preußen, Bayern, Schwaben und Aegypten aus dem Zwecke der ganzen Peninsule.
 - II. Eine Ausstellung von land- und forstwirtschaftlichen Maschinen und Geräthen des Bau- und Holzbaues.
 - III. Eine Ausstellung von Produkten der Land- und Forstwirtschaft und ihrer Zubehöre und Zubereitungen aus dem Zwecke der ganzen Peninsule.

I. Abtheilung.

I. U. B. A. U. S. T. A. U. T. I. O. N. I.

1. Der Ausstellung wird alles Vieh und andere Hausthiere zugelassen, wenn es von dem Comitee der Ausstellung als ausdauernd erachtet werden wird.
2. Nur solche Thiere können ausgestellt werden, welche bereits vom 1. Juli 1836 im Eigenthume der Mitglieder waren.
3. Der Ausstellung können auch Thiere gebracht werden, welche bei dem im Lande der Thiere Statt habenden Ausstellungen einen Preis erhalten haben.
4. Hinsichtlich der Ausstellung beschreiben die nachstehenden Artikel näher die Bedingungen, welche erfüllt werden müssen, damit die Mitglieder der Gesellschaft die Ausstellung besuchen können.
5. Die Mitglieder der Gesellschaft, welche die Ausstellung besuchen wollen, müssen sich bei dem Comitee der Ausstellung anmelden, und dabei folgende Bedingungen erfüllen:
 - a) Name, Stand und Wohnort des Mitgliedes;
 - b) die Art, Anzahl und Alter des Thieres;
 - c) Name der Herde.

Sl. 1. Program bečke izložbe 1857. god.

državne i svjetske izložbe. U prvih stotinjak godina spomenut ćemo neke među njima: London (1756), Pariz (1763), Hamburg (1790), Prag (1791), Pariz (1823), Berlin (1834), Beč (1835), Pariz (1839), Beč (1839), Mainz (1842), Berlin (1844), Pariz (1844), Beč (1845) i Pariz (1849).

Ovakve izložbe mogle su prirediti samo gospodarski razvijene zemlje, čija se proizvodnja sve više temeljila na stečevinama industrijske revolucije. Dalmacija se prvi put javlja na stranoj izložbi godine 1839, i to u Beču.⁷ Na njoj su sudjelovala dva izlagača, koliko je do sada poznato, ali se nije moglo saznati tko je i što izlagao.⁸ Sljedeća bečka izložba (1845) pobudila je više interesa u Dalmaciji i na nju se javilo šest izlagača.⁹ Izloženo je ružmarinovo ulje industrijske biljke koja se uzgaja na srednjesrednematinskim otocima, osobito na Hvaru i Šolti, zatim asfalt i kameni ugljen iz Siverića. Javila su se još četiri izlagača od kojih je poznat samo Ante Katić, posjednik iz Zadra, dok za ostale izlagače i njihove izložke, za sada, nismo mogli ništa saznati. Ocjenjivački odbor dodijelio je siverićkom Društvu brončanu medalju, a Anti Katiću pohvalu.¹⁰

Godine 1851. pripređena je prva u povijesti svjetska izložba, i to u glavnom gradu Velike Britanije, tada prve industrijske zemlje svijeta. U tu svrhu bila je izgrađena izložbena dvorana, takozvana Kristalna palača od stakla i željeza u Hyde Parku, prema nacrtu čuvenog arhitekta Josepha Pathona.¹¹ Na izložbi je bila najbolje zastupljena Velika Britanija, daleko ispred Francuske, Italije i Njemačke. To je bio veliki jubilej rada, pokušaj da se prikaže cjelokupna svjetska proizvodnja, ili, preciznije rečeno, radna dostignuća tadašnjeg civiliziranog svijeta. S ovom izložbom započinju takozvane svjetske izložbe, koje zorno svjedoče o stvaranju svjetskog tržišta i gospodarstva.

Na ovoj izložbi, uz ostale austrijske zemlje, sudjelovala je i Dalmacija preko Zadrana Dominika Papafave.¹² Taj zadarski pravnik bio je među najboljim uzgajivačima svile u Dalmaciji. Za svoj izum u svezi s proizvodnjom svile dobio je od ocjenjivačkog odbora priznanje. Dalmatinsko Namjesništvo u Zadru dodijelilo mu je drugo pismeno priznanje kako za uspjeh u Londonu tako i za napore koje ulaže u napredak svilarstva u Dalmaciji.¹³ Postavlja se pitanje kako to da u Londonu nije sudjelovalo više izlagača i izložaka iz Dalmacije? Zadrantin Kuzma Begna misli da su mogle biti izložene narodne nošnje, vunene tkanine i tapete.¹⁴ I ne samo

⁷ Na prvoj izložbi u Beču godine 1835, po svemu sudeći, Dalmacija nije sudjelovala. Na njoj su izlagala 594 izlagača iz raznih zemalja monarhije. (*La Dalmazia*, N° 14 od 31. VII 1845, str. 128—130).

⁸ Na ovoj izložbi pripređena su 732 izložka. (*La Dalmazia*, N° 14 od 31. VII 1845, str. 129).

⁹ HAZd, PSN, VI/3, br. 1597/p. 1845; *La Dalmazia*, N° 14 od 31. VII 1845, str. 129.

¹⁰ Na ovoj izložbi podijeljeno je 109 zlatnih, 189 srebrnih, 270 bročanih medalja i 263 pohvale.

¹¹ *Leipziger illustrierte Zeitung*, br. 393 od 11. I 1851, str. 25; Vidi *Velika ilustrirana povijest svijeta* 5, »Otokar Keršovani«, Rijeka 1978, str. 7188—7190. i Josef Kilischer, *Opća ekonomska povijest*, druga knjiga, »Kultura« Zagreb 1957, str. 477—481.

¹² Begna, »L'esposizione di Londra e la Dalmazia«, *L'Agronomo raccogliatore*, n. 7 od 17. VIII 1851, str. 25.

¹³ HAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, sv. 158, 1852; Vjekoslav Maštrović, »Istaknuti hrvatski pravni znanstvenik napose iz bilježničkog prava — Vladimir Pappafava (1850—1927)«, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, sv. XXVII—XXVIII, Zadar 1981, str. 75, bilj. 16.

¹⁴ Begna, *nav. dj.*, str. 51.

to, nego dubrovačko i ostalo dalmatinsko ulje, splitska i šibenska vina, zaderski likeri, soljena riba, sir, asfalt, kameni ugljen i dr. Međutim, treba imati u vidu da je 1851. bila godina potpune apatije s obzirom da su se približavali dani novog apsolutizma, te su mnogi poduzetni pojedinci ostali gluhi pred mogućnosti da se svojim dostignućima predstave na izložbi u Londonu.

Nakon prve svjetske izložbe Dalmacija se ponovo javila na izložbi u Beču godine 1854,¹⁵ na kojoj je izlagao poznati zaderski tvorničar likera Jeronim Luxardo. Njegovi proizvodi bili su poznati u Sjedinjenim Američkim Državama, Aziji i Africi. Na ovoj izložbi Luxardo je dobio zlatnu i srebrnu medalju, što najbolje svjedoči o kvaliteti ovoga proizvoda i ugledu što ga je imao u svijetu. Uz Luxarda u Zadru je bilo više proizvođača likera, primjerice, Josip Sabalić, Mate Magazin, Luka Miličić, Roman Vlahov, Francesco Drioli, Gašpar Kaligarić i dr. I njihovi proizvodi izvozili su se u strane zemlje i bili u velikoj cijeni.¹⁶ Koliko je zaderski liker bio raširen u svijetu lijepo svjedoči njemački putopisac Kohl ovim riječima: »Ne postoji čovjek koji nije čuo za Rosolio-Maraschino iz Zadra, po čemu je Zadar poznat od Volge do Missisipia«.¹⁷

U povodu pedesete obljetnice Poljodjelskog društva u Beču (1807—1857) u bečkom Gaugartenu je priređena Poljodjelsko-šumarska izložba¹⁸ na kojoj su izložena sto šezdeset četiri izložka iz Dalmacije. Odbor za organizaciju izložbe u Beču uputio je Namjesništvu Dalmacije dvije stotine i pedeset primjeraka reklamnog materijala, koje je dalje prosljedilo poljodjelskim društvima, lokalnim odborima za prikupljanje izložaka, trgovačko-obrtničkim komorama i okružnim poglavarstvima sa svrhom da se potencijalni izlagači upoznaju s organizacijom izložbe, strukturom izložaka, nagradama u obliku zlatnih, srebrnih i brončanih medalja itd.

Izložba je podijeljena na tri dijela.¹⁹ U prvom odsjeku izložena je stoka, goveda, konji, koze, svinje i perad; u drugom strojevi i alati, a u trećem poljodjelski i šumarski proizvodi i zanati u svezi s njima. Dalmatinski izlagači izložili su svoje proizvode u prvom i trećem odsjeku. Središnje poljodjelsko društvo u Zadru preuzelo je organizaciju sakupljanja proizvoda i blagovremeno obavijestilo poljodjelska društva i preture o svim pojedinostima oko prikupljanja izložaka i dostavljanja u Zadar. Zadarsko Društvo brinulo se o prijevozu izložaka od Zadra do Trsta.²⁰ Naime, dalmatinski izložci prevezeni su Lloydovim parobrodom do Trsta, a odatle vlakom do Beča. Tamo ih je primio Glavni odbor za organizaciju izložbe.²¹ Na toj izložbi sudjelovala su dva ugledna člana Poljodjelskoga društva u Zadru: don Jeronim Šutina i posjednik Jakov Danilo.²²

¹⁵ *Manuale del regno di Dalmazia per l'anno 1872*, II, str. 302.

¹⁶ HAZd, PSN, VII/1/1, br. 1068/p. od 9. XII 1857. i br. 7967, 1858.

¹⁷ J. G. Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*. Zweiter Teil, Dresden 1851, str. 353. Vidi Boris Jurić, »Razvoji industrije u Zadru od pojave prvih manufaktura do suvremene industrijske ekspanzije«, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 19, Zadar 1972, str. 501—503.

¹⁸ HAZd, PSN, svež. 1520, kat. XIa, br. 400/49 od 5. I 1857. i br. 400 (3401) od 21. II 1857. i *Gospodarski list* br. 10 od 7. III 1857.

¹⁹ HAZd, SRN, svež. 1520, kat. XIa, br. 400 (450/711) od 8. III 1857.

²⁰ HAZd, SRN, svež. 1520, kat. XIa, br. 400 (3401) od 21. II 1857. i *Glasnik dalmatinski* br. 33 od 24. IV 1857.

²¹ HAZd, SRN, svež. 1520, kat. XIa, br. 400 (5535/900) od 23. III 1857.

²² HAZd, SRN, svež. 1520, kat. XIa, br. 400 (8087/1355) od 29. IV 1857.

Među dalmatinskim izloščima svakako treba istaći razne vrste vina, flaširanih u sto osam boca koje je poslalo trinaest vinogradara iz raznih krajeva Dalmacije.²³ Tako su, primjerice, Ivo Bosetti i Niko Milošević iz Korčule izložili vino Grk, koje je proizvedeno još godine 1844; Frane Politeo i Pavao Benković iz Omiša poslali su prirodni prošek, a Jeronim Benković, Špiro Vusio i Nikola Pavišić izložili su opol. Njima su se pridružili Frane Politeo, koji je poslao u Beč prošek muškat, Marko Đurić iz Orebića Grk, Jeronim Šutina obično bijelo vino, Jakov Danilo stolno kaštelansko crno vino, te poljodjelska društva iz Dubrovnika i Zadra malvaziju, odnosno vugavu s Brača i obično stolno vino. Prema stručnoj ocjeni dalmatinska vina odlikovala su se po kvaliteti i čistoći.

Sl. 2. Detalj glave obrazaca računa voštarnice braće Petricioli.

Pored raznih vrsti vina zapažena su i dalmatinska ulja, osobito dubrovačko. Petar Skutteri iz Staroga Grada na otoku Hvaru izložio je lovorovo ulje, Ante Delić iz Omiša te don Ante Miličević iz Zvečnja samotok, Ante Katić iz Zadra i Ivan Mrkušić iz Makarske pročišćeno ulje i Poljodjelsko društvo iz Zadra obično ulje.

U Beču su bila izložena razna alkoholna pića kao što su likeri Gašpara i Jeronima Kaligarića i Mate Magazina iz Zadra, rakija Poljodjelskog društva iz Zadra, alkohol Petra Skuterija iz Staroga Grada, pivo Augustina Kleina iz Zadra, te vinski ocat Poljodjelskog društva iz Zadra, dok je esenciju od ružmarina izložio Petar Skutteri, ekstrakt iz Makarske Poljodjelsko društvo iz Splita i sapun Josip Veselković iz Zadra.

²³ *Glasnik dalmatinski*, br. 94 od 24. XI 1857.

Izloženo je i nekoliko vrsta sireva kako s kopnenog tako i s otočkog dijela pokrajine. Spomenut ćemo sir iz okolice Obrovca i prvoklasni sir s otoka Paga, koje su poslali odbori iz Obrovca i Paga, zatim sirevi iz zadarskog kraja, Vira, Silbe koje je izložilo Poljodjelsko društvo iz Zadra, a sir iz Sinja poslalo je tamošnje Poljodjelsko društvo. Tu su i slane masline, kapara i ljutika iz kvasine, kotonjata, mantala, meso, sušeno na dimu, koje je priredilo Poljodjelsko društvo iz Dubrovnika, a salatu, odnosno štirak, Poljodjelska društva Sinj, odnosno Zadar.

Tu su i razne vrste žitarica, najviše iz zadarske i sinjske okolice. Jakov Danilo izložio je ječam i kukuruz i drugo žito različite kvalitete, a sinjsko Poljodjelsko društvo ječam, pšenicu takozvanu brculju, kukuruz iz Hrvaca, bar iz Brnaca, pir iz Bitelića i ozimi pir, bijelo i žuto proso, te sijeno, duhan i njegovo sjeme.²⁴

U ovom dijelu izložbe zapažen je bijeli i žuti vosak poznate zadarske firme Petricioli — Salghetti, te vuna, svila i proizvodi suhog voća koje su priredili poljodjelska društva iz Dubrovnika, Splita i Zadra, odbori iz Paga i Orebića, te Ante Fanfogna iz Trogira, Jakov Danilo iz Zadra i Vid Morpurgo iz Splita. Odbor iz Šibenika izložio je dobro poznate spužve s otoka Krapnja.

Svakako treba spomenuti još nekoliko proizvoda kao što su ljekovite trave i njihovo sjeme koje je poslao Ante Fanfogna iz Trogira, zatim proizvodi vlaknastih i drugih biljaka, suho voće i gomoljice koje su izložili poljodjelska društva, odbori iz Šibenika, Budve, Korčule, Hvara i Paga, Frane Zudenigo iz Hvara, Ivan Fanfogna iz Zadra, Stipe Radun iz Kaštel Starog i Petar Skutteri iz Starog grada na otoku Hvaru.

Od sto šezdeset četiri izložena proizvoda iz Dalmacije, sto trideset jedan izložak odnosi se na poljodjelske, a trideset tri na razne šumarske proizvode.²⁶ Svakako da je moglo biti još izložaka da se neki odbori nisu oglasili, primjerice, Brač, Rab, Benkovac, Skradin, Vrlika, Vis, Imotski, Knin, Drniš, Hercegnovi, Risan, Kotor i dr. Šteta je, primjećuje ondašnji kroničar, da nisu više zastupljena dalmatinska vina, osobito hvarska, bračka i šibenska, koja su cijenjena na talijanskom tržištu, a da se i ne govori o slanoj ribi, srdeli, siru s otoka, proizvodima svile²⁶ itd.

Ocjenjivački odbor dodijelio je više nagrada i pohvala u obliku srebrnih i bakrenih medalja. Dalmatinski izlagači dobili su trinaest srebrnih i bakrenih medalja. Poljodjelsko društvo u Zadru dobilo je veliku srebrnu medalju za žitarice i sočivo, a Gašpar Kaligarić, također iz Zadra, za likere i Poljodjelsko društvo u Dubrovniku za ulje. Malu srebrnu medalju primili su Odbor iz Orebića za vino Grk i braća Petricioli iz Zadra za vosak.²⁷ Pored medalje braća Petricioli dobili su pismeno priznanje od Središnjeg poljodjelskog društva u Zadru, u kome se između ostalog navodi da Društvo cijeni zasluženno priznanje u Beču

²⁴ HAZd, SRN, svež. 1520, kat. XIa, br. 400 (1089) od 21. IV 1857.

²⁵ *Osservatore dalmato*, N. 82 od 24. V 1857. (*Supplemento all'Osservatore dalmato*, N. 82).

²⁶ *Osservatore dalmato*, br. 54 od 5. IV 1857. i *Glasnik dalmatinski* br. 28 od 7. IV 1857, te *Osservatore dalmato*, br. 82 od 24. V 1857; *Glasnik dalmatinski*, br. 42 od 26. V 1857. i *Narodne novine*, br. 120 od 27. V i br. 124 od 2. VI i br. 132 od 12. VI 1857.

²⁷ *Glasnik dalmatinski*, br. 43 od 29. V 1857; *Narodne novine*, br. 122 od 29. V 1857. i *Osservatore dalmato*, N. 86 od 31. V 1857.

i nada se da će ta nagrada zadarskom proizvođaču voska biti poticaj za unapređenje i usavršavanje proizvodnje voska, na osobnu i opću korist.²⁸

Bakrene medalje, velike i male, dobili su slijedeći izlagači. Poljodjelsko društvo u Zadru dobilo je veliku bakrenu medalju za skupinu proizvoda, Jerolim Luxardo, također iz Zadra, za likere i Ante Delić iz Omiša za maslinovo ulje. Malu bakrenu medalju primili su Jakov Danilo i Poljodjelsko društvo u Zadru za žitarice, Frane Politeo iz Omiša za za vino, Josip Veselković iz Zadra za sapun, te Ivo Bosetti iz Korčule priznanje.²⁹

Pored ovih nagrada podijeljene su pohvale Poljodjelskom društvu u Zadru za američansku agavu i »rujevinu«, Stipi Radanu iz Kaštel Staroga za drvo, Anti Fanfogni - Garagninu iz Trogira za smolu od bajama, Ivanu Fanfogni iz Zadra za sočivo, Dojmiju iz Visa za likere, don Anti Miličeviću iz Zvečnja za ulje. Ivanu Mrkušiću iz Makarske za pročišćeno ulje, Jakovu Danilu iz Zadra za maslinovo ulje, te Ivi Bosettiju iz Korčule za vino Grk.³⁰

Možemo zaključiti da se Dalmacija prvi put pojavila na stranoj izložbi (1839) u Beču i da se tada do godine 1857, uglavnom, javlja na tadašnjim izložbama s malim brojem izložaka i izlagača. Na prvim izložbama među dalmatinskim i stranim izloščima zapažen je dalmatinski asfalt, kameni ugljen, svila i zadarski likeri. Izložba u Beču (1857) pokazala je napredak što se očituje u znatno povećanom broju izložaka i izlagača, dobivenim medaljama i pohvalama. Ova izložba karakteristična je po različitoj strukturi dalmatinskih izlagača i izložaka, kvaliteti i specifičnosti proizvoda. Pored likera na ovoj izložbi dobro su ocijenjene zadarske žitarice, dubrovačko ulje, pelješki Grk, te zadarski vosak i sapun, koje je dobilo »jedinствено odličje«. Ove izložbe su, na svojevrsan način, pokazale sliku stanja i stupanj razvoja pojedinih gospodarskih grana i gospodarstva uopće. Ta bi slika bila potpunija da je bilo više izlagača i izložaka i to iz različitijih krajeva Dalmacije. Po svemu sudeći ove izložbe su potvrdile, osobito posljednja, da je Dalmacija, sredinom devetnaestog stoljeća, počela postupno napredovati, ali je i dalje daleko zaostajala za drugim zemljama carstva.

²⁸ Zahvaljujem se prof. dr Ivi Petricioliju na podacima koje sam izbilježio iz pisma koji se čuva u njegovu obiteljskom arhivu.

²⁹ *Gospodarski list*, br. 46 od 14. XI 1857. i *Glasnik dalmatinski*, br. 44—45 od 5. VI 1857.

³⁰ *Glasnik dalmatinski*, br. 43 od 29. V 1857; *Narodne novine*, br. 122 od 29. V 1857. i *Osservatore dalmato*, br. 83, 1857.

Stijepo Obad: DALMATIA REPRESENTED AT EUROPEAN EXHIBITIONS
IN THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY

Summary

The author of this article successfully proved that Dalmatia participated for the first time at a foreign exhibition in 1839., and that it was in Vienna. Since the time until 1857 it was mainly present at exhibitions of the time but with small number of exhibitors and exposed products especially in comparison with other members of the Empire.

Among exhibited products there were asphalt, coal, silk manufactured in Zadar, liquours, waks and soap, oil from Dubrovnik, wine from Pelješac and other products which were awarded medals, merits and received recognition. These exhibitions showed in a way that Dalmatia started to progress in the middle of the 19th century, but it still remained among the most underdeveloped countries of the Habsburg-Empire.